ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СУЧАСНИХ УМОВАХ

СЕРДЮК Олена Олександрівна - к.філос.н., доцент, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, Бердянський університет менеджменту і бізнесу
ORCID 0000-0002-2235-9693
АВСЄЄВИЧ Владислав Петрович - к.ю.н., кафедра історії, теорії права і держави та конституційного права, Бердянський університет менеджменту і бізнесу
ORCID 0000-0002-3323-2460
ПИЛИПЕНКО Єкатерина Миколаївна - Бердянський відділ державної реєстрації актів цивільного стану у Бердянському районі Запорізької області Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро)
ORCID 0000-0003-0293-3050
УДК 340.114
DOI 10.32782/NP.2022.1.7

В статье исследуется правовая культура как сложное общественное и правовое явление. Актуальность данной темы заключается в том, что украинское общество, каждый отдельный гражданин требует немедленного повышения уровня собственной правовой культуры с целью развития в Украине правового государства и гражданского общества, развития законодательной системы и исполнения законов всеми гражданами, государственными органами и должностными лицами. В работе акцентируется внимание на сложности определения понятия «правовая культура». Такая ситуация объясняется, в частности, тем, что культура - чрезвычайно многоплановое явление, которое охватывает все без исключения сферы жизни человека и нет однозначного подхода к пониманию этого феномена. Также значительная часть статьи посвящена особенностям правовой культуры отдельных коллективов и социальных групп.

Авторы обращают внимание на то, что высокий уровень правовой культуры общества является одним из важных признаков правового государства, который основан, прежде всего, на принципах верховенства права и правового закона, уважения к основным правам и свободам человека и гражданина.

Ключевые слова: правовая культура, правовая культура общества, правовая культура личности, профессиональная правовая культура.

Постановка проблеми

Реалізація нормативного положення, зазначеного у статті 1 Конституції України про те, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою, можлива лише за умови одночасного здійснення політико-правової реформи з формуванням правової культури українського суспільства.

Правова культура покликана бути інструментом духовного вдосконалення суспільства і, як особливість реалізації правового життя, є проміжною ланкою між правовою реальністю і правовою поведінкою особистості.

Будучи одним з найважливіших аспектів життя суспільства, правова культура є невід'ємною частиною його загальної культури, яка містить, на думку дослідника В.І. Співака, правові цінності і норми у правовій сфері суспільного життя [1].

В основному при визначенні поняття правової культури увага акцентується на знанні законодавства, усвідомленні змісту і напрямку законодавчого і підзаконного

акту, формуванні поваги до них. Однак ми вважаємо, що суть правової культури набагато глибша: крім верховенства права, в суспільстві необхідно забезпечити дотримання принципів справедливості і гуманізму, захисту прав і свобод, честі і гідності особистості. Її формування можливе лише за умови реального дотримання прав і свобод людини та визнання їх найвищою соціальною цінністю, що є доволі актуальним питанням на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Стан дослідження проблеми

У юриспруденції дослідження правової культури займають важливе місце, оскільки без цього важко розвивати інститути демократії, сприяти правовому вихованню громадян. Саме тому вітчизняні правознавці у своїх роботах активно висвітлюють різні аспекти правової культури та її взаємозв'язок із суміжними поняттями та категоріями. Зокрема, можемо відзначити дисертаційні праці таких науковців, як: Ануфрієнко О.А., Ганзенко О.О., Дьомін О.С., Макаренко Л.О., Макеєва О.М. Осика І.В., Сербін Р.А., Скуріхін С.М., Співак В.І., Целуйко М.Ф. Водночас аналіз публікацій із зазначеної проблематики свідчить, що теоретико-правові дослідження зосереджені на переосмисленні, доповненні підходів до розуміння правової культури у світлі останніх тенденцій розвитку, трансформації та глобалізації суспільства. Разом з тим існує потреба в обґрунтуванні особливостей правової культури окремих категорій населення.

Мета дослідження – розкрити роль правової культури як складного соціально-правового та інтелектуально-психологічного явища; визначити місце правової культури у контексті прав і свобод людини; окреслити шляхи підвищення компетентно-правової культури представників органів державної влади.

Виклад основних положень

Варто відзначити, що важливим є визначення поняття «правова культура», її сутності, структурних елементів. З огляду на це, особливе значення має запропонована дослідником Л. Макаренко дефініція правової культури: «Правова культура – це система створених діяльністю суб'єктів права духовних цінностей, що функціонує як форма (спосіб) здійснення прогресивного правового розвитку людини, людства та суспільних умов їхньої життєдіяльності [2; с.9]. Слід зазначити, що правове значення правової культури у запропонованій редакції стало актуальним тільки останнім часом.

Якщо ж звернутися до історичного підґрунтя, то можемо сказати, що правова культура Київської Русі розвивалася через сприйняття ідей провіденціалізму, тобто поглядів, прихильники яких пояснювали хід історичних подій не своїми внутрішніми законами, а волею провидіння (божества). Спочатку вони були доступні тільки вузькому колу людей із широким світоглядом. Однак з часом християнське вчення почало проникати в глибини суспільного життя, змінюючи ціннісні орієнтації. Подією в історії давньоруської правової культури став розвиток розуміння поняття «право». Велике значення для розуміння сутності права відіграло усвідомлення змісту поняття «закон», як воно розвивалося в давньоруський період [3; с.115].

Уперше вивчення християнського впливу на закон було проведено в «Слові про закон і благодать», написаному в XI столітті київським митрополитом Іларіоном, у якому зазначено, що закон повинен сприяти розумінню істини і благодаті. У «Слові» Іларіона розвивається ідея рівності не тільки окремих осіб, а й народів.

Головним фактором, що вплинув на культурно-правову атмосферу Київської Русі, є християнство з ідеєю вищої сили божественного начала над людським, духовного над матеріальним.

Від племінного суспільства до теперішнього часу відбувається процес гуманізації права, формуються демократичні правові форми суспільного існування, ускладнюється зміст правової культури як соціального явища. Історія знає суспільства з різними політичними режимами, і в кожному з них виявляються особливості тієї чи іншої правової культури, рівень її розвитку. Таким

чином, правова культура авторитарної держави зводиться в основному до її політичних особливостей, до зміни її сутності змістом правової культури, яка характеризується відмежуванням громадян від державної влади, законотворчого процесу, правовим нігілізмом, апатією до проблем суспільного характеру, показовою одностайністю у прийнятті політичних рішень тощо [4; с. 202].

Після французької буржуазної революції розуміння правової культури різко змінилося: з'явилося усвідомлення важливості активної участі громадян у державних справах, її стали сприймати як фактор, що впливає на підвищення авторитету законодавчого регулювання, правосуддя, поваги до гарантій прав і свобод людини.

У радянській юридичній науці це явище почали вивчати в 60-х роках. Основними методологічними положеннями в роботах того часу були: по-перше, розуміння права лише як правового закону, акту політичного волевиявлення, закріплення волі панівного класу, а по-друге, обмеження аналізу характеру правовідносин лише їх нормативним аспектом [5; с.178-179].

Однак ми вважаємо, що правова культура не може бути обмежена тільки знанням законів. Ціннісні орієнтири та ідеали створюють необхідний стандарт, який встановлює її рівень у суспільстві.

Слід зазначити, що теорія правової культури в системі радянської загальної теорії держави і права базувалася на ідеях, розроблених представниками філософії, соціології, соціальної психології, юриспруденції. У Радянському Союзі почала формуватися незалежна наукова школа правознавців-культурологів, які займалися вивченням проблем правової культури.

Правова культура - це засіб урегулювання суспільних відносин, заснованих на законах, формах взаємодії їх учасників. Проявом ставлення особистості і суспільства до права і законності є правова свідомість як частина правової культури. Правова свідомість формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного розвитку. На неї впливають не тільки історичні та соціальні чинники, а й геополітична ситуація в державі та духовна атмосфера суспільства. Якщо правова система функціонує в умовах законності, свободи, соціальної справедливості, поваги до закону, то це сприяє зростанню правової свідомості всіх суб'єктів [6].

Правова культура виконує ряду функцій, які можна розділити на дві групи:

1. Регуляторна функція правової культури розвиває ціннісні та нормативні орієнтації у регулюванні правової поведінки, спрямована на встановлення та зміцнення необхідного суспільного порядку.

2. Функція відображення правової культури висвітлює правову реальність і включає в себе когнітивний, комунікативний та прогностичний компоненти.

У зв'язку зі збільшенням кількості правопорушень особливе значення має превентивна та освітня функція правової культури.

Ці функції спрямовані на відображення внутрішнього духовного стану людини і суспільства, характеризують міру їх адаптації до вимог природного права, визначають правове життя і прогнозують його розвиток.

Культурно-правовий рівень держави залежить від стану її складових елементів: правової культури особистості і суспільства.

Дослідник Є. Підлісний визначає правову культуру особистості як усвідомлення і прийняття норм права, як бездоганну правову поведінку, детерміновану не тільки зовнішніми механізмами правового регулювання, а й внутрішніми етичними мотивами, духовними установками. При цьому він наголошує на взаємозв'язку понять «правова культура особистості» та «правова культура суспільства», але зауважує, що їх зміст трактується по-різному. Учений вважає, що правова культура суспільства представлена перш за все Конституцією країни, правовими нормами, що діють на території держави, правовою мораллю самого суспільства [7; с.244].

Розглядаючи правову культуру особистості, необхідно також виділити її наступні елементи:

- знання, розуміння, вміння тлумачити право з точки зору справедливості як соціального регулятора;

- усвідомлення права як соціальної цінності;

- повага до права, заснована на особистому переконанні в його ефективності;

- здатність особистості не тільки знати, але і використовувати юридичні знання на практиці;

- розуміння необхідності протидії правопорушенням.

Ставлення людей до права є найважливішим показником правової культури, який також включає в себе уявлення про політику, закони, правосуддя. У цілому правова культура особистості повинна сприйматися в єдності і сукупності перерахованих вище факторів.

Правова культура відображає юридичне буття особистості у сфері права, є засобом регулювання суспільних відносин на основі законів. Саме закони є регулятором відносин між суб'єктами. Структурними елементами правової культури є такі складові правової реальності, як правова свідомість, правовідносини, правомірна поведінка громадян, правопорядок. Саме по собі усвідомлення індивідом його прав і свобод, обов'язків та відповідальності ще не формує ставлення до правового життя суспільства. У цьому аспекті І. Осика зазначила, що правова культура особистості означає не тільки знання і розуміння права, а й судження про нього як соціальну цінність і реалізацію правових норм [6].

Основні напрямки формування правової культури особистості можемо визначити наступним чином: 1) правовий захист позитивних факторів правовиховного впливу. Це право на самозахист, правовий захист сім'ї, материнства та дитинства, правову освіту учнів як необхідну ланку у формуванні правової культури громадян країни;- 2) протидія негативним чинникам, що впливають на формування правової культури. Це боротьба з корупцією, безробіттям; 3) цілеспрямоване формування позитивних правових установок. Формування національної єдності, повага до співгромадян.

Як справедливо зазначив професор-О.В. Петришин, правова культура суспільства відображає рівень розвитку правової свідомості в суспільстві, систему права і законодавства, юридичну практику і юридичну науку. Вона охоплює сукупність усіх правових цінностей, створених людьми в правовій сфері. Високий рівень правової культури суспільства є однією з найважливіших особливостей верховенства права, яка ґрунтується, перш за все, на принципах верховенства права і правового закону, поваги до основних прав і свобод особистості і громадянина [8; с.247].

Культурно-правовий рівень суспільства також визначається впровадженням у законодавство досягнень юридичної науки, ступенем використання юридичної техніки в суспільних відносинах.

У процесі вивчення забезпечення правової культури в українському суспільстві необхідно вказати на фактори, які позитивно впливають на її формування:

1) процес правотворчості, право реалізації і правозастосування;

2) стан законності в суспільстві;

3) адаптація українського законодавства до міжнародних норм та світових стандартів прав людини;

4) глибоке усвідомлення кожною особою поваги до права [9; с.156-157].

Ставлення до права залежить від рівня правової культури, що проявляється в діях, які свідчать про знання правових норм. Рівень цих знань залежить від рівня розвитку та досконалості системи нормативно-правових актів, які відображають усю соціально-правову ситуацію держави [10; с.127]. На підставі цих нормативно-правових актів можна судити про рівень розвитку правової культури всього суспільства, оскільки правові акти відображають панівну атмосферу в державі.

Особливу роль у формуванні цього правового явища відіграє професійна правова культура [11; с.6], притаманна фахівцям у галузі права, які в результаті свого соціального статусу та конкретної діяльності безпосередньо стикаються з використанням та застосуванням права.

Зокрема, В. Настюк, вивчивши особливості правової культури працівника митної служби, зазначила, що вона «допомагає краще зрозуміти суть правової реформи, ознайомитися з основними методами мит-

но-правового регулювання та особливостями розвитку митної системи України та зарубіжних країн. Крім того, наукову основу визначення ролі правової культури у формуванні професіоналізму митника слід розглядати в юридичній науці як окрему категорію – невід'ємну частину загальної теорії митного права, яка є основою для використання відповідних положень у процесі підготовки та навчання для митної служби України фахівців з юридичною освітою та розвиненим творчим мисленням [12; с.101].

Правова культура відіграє провідну роль у формуванні нової моделі відносин громадянина і держави, населення з правоохоронними органами і завдяки цьому створюється нова правова ідеологія правоохоронних органів, спрямована на поліпшення іміджу поліцейських, обмеження ролі примусу і підвищення лояльності у відносинах з населенням, підвищення їх взаємної довіри [13; с.14].

Слід зазначити, що побудова правової, соціальної держави можлива лише за наявності високого рівня правової культури кожної посадової особи і державного службовця, а особливо - професійних юристів. Вона глибоко пов'язана із загальною культурою, мораллю, способом життя, звичаями людей; від неї багато в чому залежить ефективність законів і практична діяльність всіх правоохоронних органів. Тільки якщо громадяни усвідомлюватимуть приналежність до юридичного процесу в державі, при їх активній участі в правовому житті, здатності самостійно аналізувати чинне законодавство, відзначаючи його сильні і слабкі сторони, рівень правової культури суспільства досягне найвищого рівня розвитку.

Також дослідниками звертається особлива увага на правову культуру журналістів. Це обумовлено тим, що, з одного боку, їхня професійна діяльність регламентована системою нормативно-правових актів, норми яких журналістам потрібно дотримуватися, а з іншого боку - вони самі є суб'єктами формування правової культури суспільства через: утвердження правових і демократичних цінностей у суспільстві; об'єктивне інформування про діяльність законодавчої, судової та виконавчої влади; формування громадської думки та громадської позиції особи [14; с.13].

Висновки

Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної держави, заснованої на верховенстві права, безпосередньо пов'язана з розвитком правової культури, яка є соціальною гарантією верховенства права в суспільстві.

Правова культура повинна розглядатися в двох основних і взаємопов'язаних аспектах: по відношенню до суспільства у цілому і особистості, зокрема. Між ними існують зв'язки, єдність, взаємозалежність і взаємодія.

Це структурне явище відображає якісний стан правового життя суспільства і включає в себе наступні складові:

- досягнутий рівень вдосконалення нормативно-правових актів, правової та правозастосовчої діяльності;
- ступінь свободи поведінки особистості;
- взаємна відповідальність держави і особистості.

Рівень розвитку правової культури позитивно впливає на соціальний розвиток і підтримку умов функціонування суспільства.

Незважаючи на позитивні тенденції в політичній діяльності громадян України, інтерес до демократичних перетворень, визнання верховенства гуманістичних цінностей права, відзначимо, що, на жаль, рівень правової культури українського народу залишається незадовільним і не відповідає сучасним демократичним вимогам.

Для підвищення правової культури українського суспільства необхідно спрямувати державну політику на захист інтересів особистості, забезпечити добробут громадян, дотримуватися та гарантувати верховенство права всіма державними органами та їх посадовими особами, посилювати юридичну відповідальність за порушення прав і свобод громадян, розвивати судову систему, підвищувати загальну мораль громадян, громадянам навчитися активно захищати свої права.

Література

1. Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. 20 с.

2. Макаренко Л.О. Теоретико-методологічні аспекти пізнання та формування правової культури : дис. докт. юр. наук : 12.00.01. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. 423 с.

3. Федоренко Т. Влияние христианского мировоззрения на правосознание и правовую культуру Киевской Руси (конец X – первая треть XIII веков). *Право Украины*. 2001. № 8. С.114-117.

4. Суходоля М. Фактичний стан правової культури населення України як відображення деформованої правосвідомості. *Підприємництво, господарство і право* : Науково-практичний господарсько-правовий журнал. 2021. № 1.- С. 200-204.

5. Коба М. Правова культура як предмет вивчення теоретико-правовою наукою. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 178-182.

6. Осика І.В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ. 2004. 20с.

7. Підлісний Є. В. Правова культура суспільства, особистості та соціальної групи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 3(2). С. 241-246.

8. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / М. В. Цвік та ін. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х. : Право, 2002.- 432 с.

9. Уханова Н.С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 2(29). С.156-166.

10. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 123-128.

11. Целуйко М.Ф. Структура правової культури у вітчизняній юридичній літературі. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. № 538. С.5-10.

12. Настюк В. Роль правової культури у формуванні професіоналізму працівника митних органів. *Право України*. 2005. № 5. С.101-104.

13. Сербин Р.А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 18 с.

14. Макеєва О.М. Правова культура журналістів (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 /НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2015. 20 с.

Serdyuk. O.O.,
Avsyeyevych V.P.,
Pylypenko YE.M.

FORMATION OF LEGAL CULTURE OF UKRAINIAN SOCIETY IN MODERN CONDITIONS

The paper studies legal culture as a complex social and legal phenomenon. The relevance of this topic is that Ukrainian society, each individual citizen requires an immediate increase of their own legal culture in order to develop the legal state and civil society in Ukraine, development of the legislative system and law enforcement by all citizens, government bodies and officials. The paper focuses on the complexity of defining the concept of "legal culture". Such a situation is explained, in particular, by the fact that culture is an extremely multifaceted phenomenon that covers all areas of human life without exception and there is no unambiguous approach to this phenomenon understanding.

The authors determine the main directions of formation of legal culture of the personality: 1. legal protection of positive factors of legal educational influence. This is the right to self-defense, legal protection of the family, motherhood and childhood, legal education

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується правова культура як складне суспільне та правове явище. Актуальність цієї теми полягає в тому, що українське суспільство, кожен окремий громадянин вимагають негайного підвищення рівня власної правової культури з метою розвитку в Україні правової держави та громадянського суспільства, розвитку законодавчої системи та виконання законів усіма громадянами, державними органами та посадовими особами. У роботі акцентується увага на складності визначення поняття «правова культура». Така ситуація пояснюється, зокрема, тим, що культура – надзвичайно багатопланове явище, яке охоплює всі без винятку сфери життя людини та немає однозначного підходу до розуміння цього феномену. Також значна частина статті присвячена особливостям правової культури окремих колективів та соціальних груп.

Автори звертають увагу на те, що високий рівень правової культури суспільства є однією з важливих ознак правової держави, яка заснована насамперед на засадах верховенства права та правового закону, поваги до основних прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: правова культура, правова культура суспільства, правова культура особистості, професійна правова культура.

of students as a necessary link in shaping the legal culture of citizens; 2. counteraction to negative factors influencing the formation of legal culture. This is the fight against corruption, unemployment; 3. targeted formation of positive legal attitudes. Formation of national unity, respect for compatriots. Also, much of the article is devoted to the peculiarities of the legal culture of individual groups and social groups.

The authors pay attention to the fact that the high level of legal culture of society is one of the important features of the legal state, which is based primarily on the rule of law foundations and on the fair law, respect for fundamental human and civil rights and freedoms. They note that legal culture as a social phenomenon, the process of its formation, functioning and development is a significant prerequisite for the formation of the legal state and civil society in Ukraine; legal culture is the basis for the reproduction of legal experience in society, the development of intellectual, spiritual potential of the people, the establishment of a holistic system of worldviews values and orientations, especially the modern legal worldview, constructive legal ideals.

Key words: legal culture, legal culture of society, legal culture of personality, professional legal culture.